

Dr hab. Aleksandra Nalewaj

Katedra Teologii Fundamentalnej, Dogmatycznej i Nauk Biblijnych

Wydział Teologii UWM w Olsztynie

S. mgr lic. Katarzyna Sługocka OP,
Pierwszy żydowski hellenistyczny historyk Eupolemos
i jego koncepcja historiografii,
recenzja rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem
Ks. prof. dr hab. Janusza Kręcidły, Warszawa 2022, mnps, ss. 330

Eupolemos, żydowski dziejopisarz hellenistyczny z II wieku przed Chr., jest postacią mało znaną, choć znaczącą dla historiografii. Dwa wieki później wspomina go Józef Flawiusz w *Contra Apionem* i *Dawnych dziejach Izraela*. Literacka spuścizna Eupolemosa zachowała się jedynie we fragmentach przekazanych w pismach Klemensa Aleksandryjskiego i Euzebiusza z Cezarei. „Swoim stylem uprawiania historiografii Eupolemos przewyższa Artapanosa, jeśli chodzi o metodę «konkurencyjnej historiografii». Wydaje się, że jeszcze ją udoskonalił” (K. Siwek, *Żydowskie modele historiograficzno-egzegetyczne doby hellenistycznej w kontekście aktywności literackiej diaspory aleksandryjskiej*, WST XXXI/3/2018, s. 21).

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska S. mgr lic. Katarzyny Sługockiej zasługuje na uwagę i docenienie. W polskiej literaturze temat Eupolemosa i jego ujęcia historiografii nie doczekał się jak dotąd całościowego opracowania. Niniejsze studium wypełnia ten brak i stanowi ważny wkład w rozwój rodzimych nauk teologicznych i humanistycznych.

1. Ocena merytoryczna rozprawy

Tytuł rozprawy doktorskiej jest jednoznaczny i został poprawnie sformułowany. Na strukturę opracowania składają się następujące elementy: *Strona tytułowa*, *Spis treści*, *Wykaz skrótów*, *Wstęp* (s. 9-16), *Rozdziały I-IV* (s. 17-305), *Zakończenie* (s. 306-314) i *Bibliografia* (s. 315-330).

We *Wstępie* (s. 9-16) Autorka określa przedmiot badań: „Eupolemos, żyjący w II wieku przed Chr., historyk oraz posłaniec ...”, następnie metodę badawczą; jest to metoda

historyczno-krytyczna wspierana metodą filologiczną (s. 9). Wymienia starożytne źródła, potwierdzające istnienie Eupolemosa, prezentuje stan badań wraz z ich rzeczową oceną, która uprawnia do realizacji projektu badawczego (s. 9-10). Po sprecyzowaniu celu pracy: „określenie koncepcji historiografii Eupolemosa” (s. 10), sygnalizuje zawartość poszczególnych rozdziałów merytorycznych.

Pierwszy rozdział pracy doktorskiej (s. 17-49) dotyczy narodzin oraz rozwoju grecko-hellenistycznego dziejopisarstwa. Autorka porządkuje terminologię, objaśnia pojęcia *helleński* i *hellenistyczny* oraz *historiografia grecka* i *historiografia hellenistyczna* niekiedy zamiennie stosowane w opracowaniach. Omawia proces ewolucji historiografii od protohistoriografii i dorobku logografów do prekursorów historii z V w. przed Chr.: Herodota (*Dzieje*) i Tukidydesa (*Wojna peloponeska*). Obaj stworzyli fundamenty greckiej historiografii, która stała się gatunkiem literackim. Idee Herodota i Tukidydesa rozwijali Ksenofont i Efor z Kyme, a w okresie hellenistycznym Polibiusz, Eupolemos i Plutarch. Herodot obdarzony zmysłem obserwacyjnym dostrzegł, iż porządkując wydarzenia można dokonać wglądu w przeszłość. Chociaż jeszcze daleki od krytycznych badań historycznych, starał się odróżniać prawdę od baśni i mitów. To on wprowadził do nauki pojęcia *historia* i *historeō*. Tukidydes poszedł o krok dalej. Wypracował narzędzia naukowej historiografii opartej o chronologię i rzetelne źródła, które dają się weryfikować i interpretować, by móc ustalić fakt historyczny.

Druga obszerna część dysertacji (s. 50-147) koncentruje się na badaniu żydowskiej historiografii okresu hellenistycznego. Wraz z podbojem imperium perskiego przez Aleksandra Wielkiego w 331r. przed Chr. rozpoczął się proces hellenizacji mieszkańców zdobytych terenów, w tym Żydów żyjących w Izraelu i diasporze. Autorka bada wpływ hellenizmu na judaizm w sferze politycznej, kulturowej i intelektualnej. Wskazuje pozytywne elementy tego procesu oraz zagrożenia. Do pierwszych należy zaliczyć: fenomen języka *koinē*, przejmowanie przez żydowskich autorów greckich technik badawczych stosowanych w literaturze, by ukazać oryginalność przesłania Biblii, a także potrzebę stosowania chronologii jako ważnego elementu na drodze utrwalania własnych dziejów. Z drugiej strony, zbyt entuzjastyczne podejście Żydów do procesu hellenizacji i asymilacja nowych nurtów wiązała się z niebezpieczeństwem porzucenia Tradycji i wiary ojców.

Doktorantka analizuje wpływy hellenistyczne w greckich księgach Starego Testamentu: Tb, Ba, Syr, Jd, 1-2 Mch, a następnie w hebrajskich: Koh, Pnp, Dn (13), Ml. W pkt. 2.2 omawia elementy greckich ćwiczeń retorycznych *Progymnasmata*, które rozpoznaje w niektórych księgach natchnionych Pierwszego Przymierza. Analizuje przykłady *enkomionu* w Tb, Jd, 1 Mch oraz *toposu*, *sprzeciwu*, *prozopopei* i *gnomy* w Ml. Końcowe paragrafy rozdziału są

poświęcone oddziaływaniu hellenizmu na żydowską literaturę pozabiblijną, pism apokryficznych oraz historiografię Józefa Flawiusza (*Wojna Żydowska, Dawne dzieje Izraela, Przeciw Apionowi, Autobiografia*).

W trzecim rozdziale (s. 148-193) S. mgr lic. Katarzyna Sługocka bada życie Eupolemosa i jego dzieło. Usiłuje rozstrzygnąć kwestię jego tożsamości, mianowicie czy Eupolemos historyk i biblijny Eupolemos – posłaniec Judy Machabeusza do Rzymu to jedna osoba czy dwie różne osoby, następnie pochodzenie, wykształcenie i wiek dziejopisarza. Z racji, iż spuścizna literacka Eupolemosa zachowała się jedynie we fragmentach, toczy się debata naukowa odnośnie do liczby jego dzieł. Autorka dysertacji zajmuje stanowisko w tej kwestii i je uzasadnia. W kolejnych paragrafach trzeciego rozdziału analizuje dane dotyczące datacji dzieł Eupolemosa, ich wiarygodność oraz postawę żydowskiego historyografa wobec procesu hellenizacji (Wacholder, Rosenbloom, Freudenthal, Ciecieląg). Ostatnim krokiem badawczym tej części pracy jest oznaczenie *fontes* Eupolemosa w dziele *Stromata* Klemensa Aleksandryjskiego (skrót ES) oraz w *Praeparatio Evangelica* Euzebiusza z Cezarei (skrót EP) i przekład tych greckich tekstów na język polski. Autorka dysertacji zauważa, że Klemens Aleksandryjski koncentruje się na chronologii stosowanej przez Eupolemosa oraz motywie Mojżesza jako mędrca, który podarował Żydom alfabet. Fragmenty zachowane u Euzebiusza są znacznie obszerniejsze i dotyczą patriarchy Abrahama, następnie Mojżesza, Dawida i Salomona oraz budowy świątyni jerozolimskiej. Eupolemos przez umieszczenie w swych dziełach tekstów korespondencji między Salomonem a ówczesnymi władcami Egiptu, Tyru i Sydonu nawiązuje do spuścizny literackiej Polibiusza. Ukazanie przez żydowskiego historyka biblijnych postaci zarówno z ich pozytywnymi cechami jak i przywarami potwierdza ich wiarygodność oraz koreluje ze spuścizną Plutarcha, greckiego pisarza i filozofa-moralisty z I w. po Chr.

Czwarta część projektu badawczego (s. 194-305) stanowi analizę zachowanych fragmentów dzieł Eupolemosa, by na tej podstawie ustalić koncepcję jego historiografii w świetle dziejopisarstwa hellenistycznego. Zdaniem Autorki: „Dzieło Eupolemosa ma charakter dzieła historycznego przedstawiającego historię biblijnego Izraela, której przesłanie zostało poddane ewaluacji i zostało zaktualizowane do współczesnych Eupolemosowi odbiorców w taki sposób, by wziąć pod uwagę bieżący kontekst historyczny, kulturowy i religijny czasów hellenizacji...” Czerpiąc z narzędzi badawczych wypracowanych przez grecko-hellenistyczną historiografię Eupolemos w swych dziełach opierał się na udokumentowanych źródłach, doceniał chronologię, ukazywał dzieje swojego narodu zawarte w Biblii na tle historii powszechnej. Określał adresatów swych pism oraz starał się wyjaśniać przyczyny i skutki

wydarzeń z przeszłości. Stosował greckie ćwiczenia retoryczne *Progymnasmata*, które Doktorantka rozpoznaje i bada (*prozopopeia*, *ekfrazja* i *enkomion*). W ostatnim punkcie studium Autorka dokonuje analizy porównawczej *fontes* Eupolemosa z odnośnymi tekstami biblijnymi oraz pismami Józefa Flawiusza i proponuje rozwiązanie istniejących rozbieżności.

W *Zakończeniu* (s. 306-314) S. mgr lic. Katarzyna Sługocka kompetentnie i rzeczowo krok po kroku prezentuje wyniki swoich naukowych analiz, nadto wskazuje kierunki dalszych badań, co stanowi wartość dodaną pracy.

Lektura rozprawy pozwala dostrzec pewne uchybienia:

- we *Wstępie* brak wyraźnie sformułowanego problemu badawczego. Co prawda Autorka sygnalizuje kolejne zamierzenia badawcze, ale na s. 11 stwierdza: „temat Eupolemosa jest wciąż nie do końca zbadany, wokół niego jest dużo pytań domagających się odpowiedzi, a dotychczasowe wyniki badań skutkują sprzecznymi opiniami wśród badaczy, a my chcielibyśmy wypracować własne stanowisko w tej sprawie”, jednak nie konkretyzuje o jakie kwestie chodzi;
- w II rdz. Doktorantka przekonująco prezentuje walory spuścizny Józefa Flawiusza, cenionego w świecie rzymskim i chrześcijańskim, ale nie wspomina opinii przeciwników, a takowe istnieją i należałoby je uwzględnić w opracowaniu naukowym;
- w IV rdz. Autorka powtarza treści z II rdz. dotyczące opisu *enkomionu* (s. 102-104 i 205) i *ekfrazy* (s. 106 i 203-204).

Reasumując, z merytorycznego punktu widzenia przedstawiona do oceny rozprawa doktorska stanowi ogromnie interesującą i inspirującą próbę realizacji założeń badawczych. Struktura pracy jest spójna i logiczna. Dwa pierwsze rozdziały dotyczące historiografii grecko-hellenistycznej oraz wpływu nurtów hellenistycznych na judaizm w środowisku palestyńskim i diasporze stanowią obszerne i ważne wprowadzenie do dalszych dwóch części rozprawy badających życie i dzieło Eupolemosa. Autorka konsekwentnie prowadzi tok wywodu i zmierza do jego realizacji. Zgromadziła bogatą literaturę przedmiotu w języku polskim i angielskim. Swobodnie korzysta z obcojęzycznych opracowań i umiejętnie je wykorzystuje. Rzecz można, panuje nad materiałem badawczym, prowadzi wnikliwe analizy i formułuje konstruktywne wnioski. Doktorantkę cechuje pracowitość, determinacja, zmysł krytyczny i naukowa pasja. Oryginalne i inspirujące jest zastosowanie w II i IV rozdziale opracowania greckich ćwiczeń retorycznych *Progymnasmata*, które Autorka rozpoznaje i bada w niektórych tekstach natchnionych oraz u Eupolemosa. Na uwagę zasługują także wprowadzenia do kolejnych rozdziałów oraz ich podsumowania z akcentami odnoszącymi się do zawartości merytorycznej.

Rozprawa stanowi dojrzałe i przemyślane studium naukowe, a wskazane drobne spostrzeżenia w niczym nie ujmują jej merytorycznej wartości.

2. Ocena formalna

Konstrukcja rozprawy jest klarowna, a język zrozumiały i poprawny. Zastosowanie tabel w IV rdz., w których równolegle umieszczono teksty Eupolemosa, biblijne i Józefa Flawiusza, decyduje o przejrzystości i pozwala „jednym spojrzeniem” dostrzec podobieństwa i rozbieżności. Przypisy sporządzono poprawnie, zawierają bogaty materiał dokumentujący i uzupełniający myśl przewodnią. Bibliografia jest uporządkowana. Pod względem edytorskim dysertacja nie budzi zastrzeżeń.

Drobne potknięcia natury językowej czy edytorskiej, które nie mają żadnego wpływu na ostateczną pozytywną ocenę pracy doktorskiej, to:

- s. 10: jest „ilość dzieł” – winno być „liczba dzieł”;
- s. 13: „Kolejne zagadnienie podejmiemy wokół tematu czy Eupolemos – historyk i Eupolemos – autor może być uznany za jedną i tą samą osobę”. Chyba chodzi o historyka i posłańca Judy Machabeusza, a nie autora (zob. s. 155-156) oraz nie „tą” ale „tę” samą osobę;
- s. 15: „przebadamy jego troskę o adresatów dzieła” – należy przeformułować tę wypowiedź;
- w tekście rozprawy Autorka zamiennie stosuje czcionkę grecką; kursywa albo prosta – należałoby ujednoczyć;
- przyp. 14 – brak wydawnictwa; przyp. 49 – brak miejsca wydania;
- Hirkan (s. 84-85; 141) – Hyrkan (s. 297).

3. Kwestia do dyskusji

Wygnanie babilońskie było dla narodu wybranego dramatem. Zniszczenie Jerozolimy i świątyni oraz deportacja pozostawiły trwałe ślady, o czym świadczą hagiografowie i Józef Flawiusz. W tym kontekście zastanawia neutralna postawa historyka Eupolemosa wobec najeźdźcy Nabuchodonozora. Czy ten fakt można uzasadnić wyłącznie jego hellenistycznym wykształceniem i otwartością na świat? Czy od historyka oprócz przedstawienia faktów nie należałoby oczekiwać zajęcia stanowiska wobec nich, zwłaszcza, że temat budowy świątyni jerozolimskiej przez króla Salomona znajduje się w centrum zainteresowań Eupolemosa?

4. Wniosek końcowy

Reasumując, stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska S. mgr lic. Katarzyny Sługockiej: *Pierwszy żydowski hellenistyczny historyk Eupolemos i jego koncepcja historiografii* z merytorycznego i formalnego punktu widzenia spełnia kryteria zawarte w obecnie obowiązującej ustawie *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* art. 179 ust. 1 z dn. 3 lipca 2018 r.

Kieruję zatem wniosek do Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Olsztyn, 23.08.2022r.

Aleksandra Nalewy